

סוגיות במידת הביטחון

הרב חיים גרינשפן

א - מעלתה של מידת הבטחון

מעלת מידת הביטחון גדולה עד מאוד, וכן כתב הגר"א¹: "עיקר נתינת תורה לישראל הוא כדי שישומו בטחונם בה'... לפי שעיקר הכל הוא הבטחון השלם והוא כלל כל המצוות",

וכן ברכת הצדיקים שבשמונה עשרה מתיחסת במיוחד לבוטחים בה': "ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך באמת, ושים חלקנו עמהם... כי בך בטחנו... משען ומבטח לצדיקים".

ובהמספיק לעובדי ה': "אחת המידות התרומיות, ואפילו יסוד מיסודות התורה". וב"שומר אמונים" (להר"א ראטה)²: "כמעט רוב ספר תהילים נבנה על ענין הבטחון".

מצאנו גישות שונות בסוגיית רשע הבוטח בה' - האם בטחון זה חיובי או שלילי³. על כל פנים כתב השומר אמונים פ"ח - שלא נחלקו אלא ברשע, הא בבינוני הבוטח בה' - לכ"ע חסד יסובבנהו. ועל פי זה עולה מכל הנ"ל שלא מבעיא לנוקטים כצד א' (עיין בהערה) ואפי' ברשע, אלא אף לנוקטים כצד ב' - ועל כל פנים בבינוני - ודאי ישנו כח דילוגי מיוחד במידת הביטחון, המרוממת את הבוטח בכמה מעלות למעלה ממדרגתו שבהווה.

גדר הביטחון - על פי אגרת האמונה והבטחון לרמב"ן ו"כד הקמח" ערך "ביטחון"

1 בפירושו למשלי כב יט.

2 מאמר "בטחון והתחזקות", ריש פרק ח.

3 עיין בספר "בטח בה'" בחלק הבירורים בירור ח', מילקו"ש לתהילים לב פס' י' ומשבת קלט. ובמהרש"א (יש להעיר שבשיחות הרב נבנצל "שמות" עמ' קנד מתבאר בגמ' בהיפך) - שם משמע שחיובי, אמנם מהזוה"ק ("מקץ" רב) ומ"המספיק לעובדי ה'" ומחובת הלבבות שער הבטחון פ"ג (ההקדמה הד') משמע ששלילי [אלא אם כן נחלק בין מדרגות שונות של רשעים] ועפ"י בעל ה"לשם" מתפרש "רשע הבוטח בה' שחסד יסובבנהו" שבילקוט הנ"ל במקבל על עצמו להיטיב דרכיו (ועולה בקנה אחד עם הזוה"ק הנ"ל) ויש להקשות - שאם כן הלא אינו רשע - כבקדושין מט: ושמא יש לחלק בין דרגות קבלה להיטיב.

והחזון איש⁴ - הרי הוא הביטוי המעשי בשעת מבחן של האמונה בה', ובלשון החזון איש: "האמונה - בבחינת הלכה, והבטחון - בבחינת מעשה".

רובו של המאמר ככולו עוסק בעניני מוסר ואמונה, ולא בחיובים הלכתיים. אמנם בסופו דנים אנו במצות לא תעשה שלא להתירא במלחמה, ויש לדון עד כמה יש לכך השלכה על חיי היום-יום. ומכל מקום מצאנו את מדת הבטחון כיסוד להלכה הנוגעת לחיי היום-יום. בדין היורד לאומנות חברו, כטעם לכך שאין חנוני יכול לעכב את חברו בן אותו המבוי מלפתוח בצד חנותו חנות אחרת⁵ ביארו שכיין שהאחר עושה [לפרנסתו] בתוך שלו [ולא מעבר לכך] - הרי יגיע לכל אחד מה שנפסק לו מהשמים ואינו מקפח פרנסת חברו כלל.

ב - "חשוב טוב-יהיה טוב" - הגישות השונות

האם מהנכון לבטוח שה' יעשה הטוב בעיניו - טוב שמימי - שלנו, על כל פנים בהווה - אין הבנה כיצד הוא טוב לנו, או שמא נכון גם כן לבטוח שה' יעשה הטוב בעינינו על פי הבנתנו וראיתנו האנושית? בפשטות הרי זו מחלוקת בין שיטת חב"ד⁷ ונובהרדוק⁸ לבין החזון איש⁹ - האם צד ב' הוא נכון או טעות. בפשטות - לחשוב שה' יעשה כל מה שנראה לי טוב, קטן כגדול, נראה שהכל יסכימו שהרי זו טעות. ונראה ששיטת נובהרדוק היא שאף בעניני פרנסה נכון לבטוח בה' שישלח פרנסתו, ואפילו בהרווחה, כפי רגילות הבוטח (ושמא מדובר דווקא בבעל מדרגה מיוחדת, וצ"ב). ובחב"ד אפשר ואין המדובר אלא בעניני בריאות וכיוצא בזה¹⁰.

ובחזון איש נראה שגם זה אינו נכון, שכן "כל שלא נתברר בנבואה אין העתיד מוכרע".

4 "אמונה ובטחון" ב ב.

5 ב"ב כא: ועיין טוש"ע חו"מ קנו ה.

6 יד רמ"ה שם.

7 ב"שערי אמונה" להרבי מליובביץ' ומאדמו"רי חב"ד הקודמים.

8 עי' "מדרגת האדם" "בטחון" פ"ב, שיחות הרב נבנצל ל"שמות", עמ' קמו.

9 אמונה ובטחון ב א.

10 וכגון חולה שסיכוייו להבריא, על פי דברי הרופאים, עומדים על שיעור של 50% ואף פחות מכך - שנכון לבטוח בה' שיושיעו וירפאו. ואין הכוונה שאין ממש בהערכה הרפואית, אלא שמידת הביטחון מרוממת את הבוטח למעלה מהמציאות הטבעית.

ואמנם החזון איש עצמו כתב¹¹: "יש עוד ממידת הביטחון כי על הבוטח שורה רוח הקודש ומתלווה עימו רוח עוז המבשרו כי אמנם יעזרהו ה'" (וכדוד המלך ע"ה - עיין שם), ומכאן יש שהבינו בחזון איש אחרת מהאמור לעיל¹², ובפשטות המדובר כאן ביחידי סגולה במדרגת רוח הקודש והקרוב אליה, וכפי שחתם החזון איש: "וזה עניין מתחלף לפי מעלת הבוטח ורוב קדשו".

יש לציין שפשטות דברי בעל העיקרים¹³ מטים כשיטת חב"ד: "התקווה והתוחלת הוא דבר הכרחי אל המאמין כדי שימשך אליו החסד הנמשך אל הביטחון... ותקוות החסד היא היותר משובחת שבכולן... כי אילו היה מקווה כראוי לא היה החסד נמנע מצד השי"ת". וקצת ראייה גם כן מ"כד הקמח" לרבנו בחיי, שכתב: "כל מי שבוטח בהשי"ת - מדת החסד המפרנסת את העולם מקיפתו מכל צד, שנאמר¹⁴ "והבוטח בה' חסד יסובבנו". ומשמע שמחסדי ה' - להגשים מאוייו כפי שציפה. ואף על פי שיש לדחות, וגם לא כתב שמכלל הבטחון - שיצפה לכך - עם כל זה מצטרף לכל הנ"ל.

ביסוד שיטת חב"ד נראה שעומד הכח הדילוגי שבמידת הביטחון, ובנוסף נראה שמצטרפת השפעת כח הראייה והמחשבה לשנות את המציאות.

ויש להעיר שאף לשיטת חב"ד - אין המדובר בידיעה ודאית שה' יעשה הטוב בעינינו, שזה ודאי אינו - כל זמן שאין הבטחה נבואית, וכך מצינו בדברי יואב¹⁵: "חזק ונתחזק... וה' יעשה הטוב בעינינו" ("ונקבל באהבה", מצודת דוד שם). ויש להדגיש נקודה זו, שכן ישנן שטעו בנקודה זו בעבר¹⁶ ונפגמו באמונתם.

ג - הבטחון ומידת ההשתדלות - שלש שיטות

נקודה יסודית היא שאלת הבטחון וההשתדלות ושיעורה.

בספר "בטח בה"¹⁷ הציג ג' שיטות חלוקות בזה (כדלהלן, בשינויים, וכפי שיתברר

11 שם ב ז.

12 עיין "בטח בה" בירור א'.

13 ד, ריש פרק מז.

14 תהילים לב י.

15 שמואל ב י יב.

16 בחורבן ימית, חבל עזה וצפון השומרון.

17 בירור ג'.

בגדרי השיטות ובמהות החילוקים שבניהם):

א. לפעול ולעשות את מירב ההשתדלות על דרך הטבע, ובד בבד לבטוח בה, ולהכיר באמת כי הכל מאיתו, ו"אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו". הרבה ראשונים הלכו בדרך זו, ומהם: רבנו בחי¹⁸, רלב"ג¹⁹ ובעל ה"עקידת יצחק"²⁰. אמנם אע"פ שכתבו כן דרך כלל בריש דבריהם, כשפירטו הדברים עסקו בהשתדלות בתחומי מלחמה ורפואה. וצריך בירור האם כוונתם למעט פרנסה, שכן יש לומר שדוקא בעניני רפואה הנוגעים לפיקוח נפש ולכל הפחות לבריאות הגוף והנפש, ובעניני מלחמה הנוגעים לפיקוח נפש וגם לכלל אנו אומרים כן, הא בעניני פרנסה, הפחותים מהם, אולי שאני. ואילו נתכוונו אף לפרנסה למה לא השמיעונו רבותא, וק"ו אינך? ומ"מ נראה שבעל העיקרים²¹ כתב: "שישתדל להשיג מבוקשיו בכל מאמצי כוחו" אף בהקשר של עניני פרנסה.

ולשיטה זו צריך בירור האם יש גבול לשיעור ההשתדלות, כשיעור ממוצע של השתדלות בני אדם (=נורמה), ומעבר לכך הרי זו הפרזה בהשתדלות העומדת בסתירה למדת הבטחון. או דלמא אין שום מניעה להשתדל בכל כוחו ואין לזה שיעור, ובלבד שישים מבטחו בה, ועיין בסמוך.

ב. הסוברים שמכח מידת הביטחון על האדם להפחית בהשתדלותו, שאם לא כן - מדת הביטחון למה עומדת, ומה היא הנפקא מינה המעשית במה שבוטח, ומה הוא המבדיל בין הבוטח לבין שאינו בוטח, ובלא נפקא מינה מעשית - אינה אלא כדיבורים ריקים חסרי משמעות. וכן כתב בחובת הלבבות²² כלפי הנוסע לדרך רחוקה לבקש פרנסתו - שהשתדלות זו עומדת בסתירה לביטחון, שכן כיוון שהפרנסה מאיתו יתברך - הרי בידו לפרנסו במדינתו כבמדינת הים ואין צורך בכל הטורח שטרח.

והנה הפחתה זו יש לפרשה בשלשה אופנים:

1. שלא להפריז בהשתדלות, אך אם משתדל כפי שמידת בני אדם להשתדל - שפיר דמי.

18 לפרשת "שלח".

19 "הדעות והמידות" שער הביטחון.

20 שער בו, לפרשת "וישלח".

21 ד.ו.

22 בשער הביטחון, בסוף ההקדמה.

2. שיש להפחית משיעור ההשתדלות הרגיל (ואין שיעור להפחתה זו, ובלבד שיפחית).

3. שיש להפחית בהשתדלות עד למינימום (עיין לקמן שיטה ג). ואומנם אין נראה שזו דעת חובת הלבבות, שלא משמע אלא שיש להימנע מהפלגה למרחקים לצורכי פרנסה.

והנה, אם שיטה א מודה שאין להפריז, וכך נפרש גם בדעת חובת הלבבות - הרי שאין כאן מחלוקת כלל ועיקר, והיה מקום לומר כן, דאפוי פלוגתא לא מפשינן. אך נראה שהפשט בשיטה א שלא קבעה שום קצבה בשיעור ההשתדלות, וב"המספיק לעובדי ה'": "המאמץ הנפרז לא יועיל אם לא יצטרף אליו סעד משמים" הא אם יצטרף יועיל! ואילו שיטה ב יש לפרש באופן 1 או 2.

ג. ויש הסוברים שיש לצמצם את ההשתדלות עד למינימום. וזוהי שיטת הרמח"ל במסילת ישרים פרק כא וזה לשונו: "הבטחון... שישליך יהבו על ה' לגמרי... וכבר היה האדם יכול להיות יושב ובטל והגזירה היתה מתקיימת, אם לא שקדם הקנס "בזיעת אפיק"... אשר על כן חייב אדם להשתדל איזה השתדלות לצורך פרנסתו... כמס שפורע כל המין האנושי אשר אין להימלט ממנו... אך לא שההשתדלות הוא המועיל אלא שההשתדלות מוכרח, וכיוון שהשתדל הרי יצא ידי חובה וכבר יש מקום לברכת שמים שתשרה עליו כי כיוון שעשה אדם קצת מלאכה משם והלאה אין לו אלא לבטוח בקונו...", ולכאורה זוהי שיטת רשב"י²³, שעל האדם לעסוק בתורה, ובזמן שישראל עושים רצונו של מקום - מלאכתן נעשית ע"י אחרים, אומנם הלא הכריעה כבר הגמרא שדרך זו איננה דרך לרבים ("הרבה עשו כר' ישמעאל ועלתה בידם, כרשב"י ולא עלתה בידם")²⁴. וכתבו האחרונים²⁵ שאע"פ שאינה דרך לרבים - מכל מקום ליחידים במדרגה גבוהה מתאימה דרך זו.

וכיוצא בזה ב"המספיק לעובדי ה'", בטחון פ"א, שנראה שעומד בשיטה א, ועם כל

23 ברכות לה:

24 יש לציין שעיקר מחלוקת ר' ישמעאל ורשב"י ענינה מהו האידיאל - שילוב תלמוד תורה עם דרך ארץ, או עיסוק בתלמוד תורה בלבד (עיין בעין איה על אתר). ומ"מ מונחת במחלוקת זו גם כן שאלת הביטחון וההשתדלות, ולכאורה הכרעת הגמרא נוגעת לשתי הסוגיות.

25 מהרש"א, נפש החיים, ביה"ל.

זה כתב שם בחלק הראשון במידות בני אדם: "בטחון הנביאים הקרובים לשכינה ותלמידיהם הצדיקים הישרים והוא התערטלות מכל האמצעים הרגילים והנטייה לסמוך על הניסים הסותרים את חוקות הטבע ועל הנפלאות התלויות בהם... ומדרגה עליונה זו יקרת המציאות היא" - רק לחלק מן הנביאים ולמשך חלק מהזמן! ואם כן לכאורה אין כאן מחלוקת, שהרי לכולי עלמא לרבים מתאימה דרך א או ב, וליחידי סגולה דרך ג.

ונראה שהמחלוקת היא כיצד יש להתיחס למציאות שאחר חטא אדם הראשון ועונשו - האם מציאות זו אינה אלא מציאות דיעבדית ואינה אידיאל, ואם כן עלינו לשאוף למציאות האידיאלית שקודם חטא אדם הראשון, או שמא עבורנו זוהי המציאות הלכתחילית האידיאלית, ואין לנו שום יחס למציאות שקודם לכן. וממילא בנוגע לקביעת הגמרא ביחס לדרך הרבים - האם עם כל זה שאכן המציאות היא שזוהי דרך הרבים, בכל זאת דרך דיעבדית היא, או שמא הרבים מוכיחים כי זוהי הדרך הרצויה. ובנקודה זו נראה מדברי כמה ראשונים כצד ב'.

וזה לשון רבנו בחיי²⁶: "שיעשה [כל אדם] כל דבר שיצטרך לעשות ובודרך הטבע כל מה שבכוחו... כי הנס אינו חל אלא בחסרון הטבע, ועיקר יצירת האדם בנוי על מידת הטבע... ואחר שישתדל בכל כוחו... אין ראוי לבטוח רק בה' ולא בהכנות... אין עיקר התשועה בהשתדלות - רק בה'".

ובספר המידות להמאירי כתב: "ולא שימנע ממנו ההשתדלות - כי בכל הדברים הזריזות משובחת והעצלה מגונה, אבל עם השתדלותו ישם בטחונו בא-ל יתברך ויתלה בו הצלחתו"²⁷ וכן "לעולם ידע שאף על פי שהשתדלות טובה... הכל מאת הא-ל יתברך"²⁸, ונראה שהנקודה היא שהקב"ה רוצה בהנהגת העולם על דרך הטבע ובד בבד לגלות ולהכיר אלקותו שבתוך הטבע ומתוכו בדווקא, ושהטבע עצמו כפוף להשגחתו יתברך, וזו כל עיקר תכלית בריאת העולם והטבע. ולעומת זאת הנוקטים בשיטה ג (ובעיקר האחרונים) הדגישו מאד עניין הקנס והעונש שבצורך המלאכה.

26 ריש פרשת שלח.

27 עפ"י משלי יט כא.

28 עפ"י תהילים קכח.

לא עסקנו במשא ומתן בראיות לכל אחת מהשיטות. נציין רק ראייה אחת - מהגמרא בר"ה כו: שם מתבאר הפסוק "השלך על ה' יהבך" על פי דברי מנהיג הגמלים "קח משאך והשלך על גמלי" ופשטות הדברים מורה כשיטה ג, וברוחק כשיטה ב. אמנם יש לומר שהכוונה היא למשא הדאגות²⁹.

ד - שיטת אחרוני המוסר - האם יש ממש בהשתדלות

והנה אחרוני המוסר חידשו על פי שיטה ג שאין ההשתדלות עושה ולא כלום, ואינה אלא להסתיר את ניסי ההשגחה. שכן מדרכי ההשגחה - שאין הקב"ה עושה ניסים גלויים ולפיכך - אם קיימת השתדלות, שדי בה להסתיר נס הפרנסה - הקב"ה משפיע פרנסה, ובלאו הכי לא. וציינו כראיה את דברי ה"חינוך"³⁰ שכתב: "צונו להבעיר אש במזבח, ואף על פי ששם יורד אש מן השמים כדי להסתיר הנס". ולכאורה יש לדחות - במקדש - שאני.

והנה מה שמצינו בחז"ל כיוצא בזה, וכבסוף קידושין: "שלא עניות מן האומנות ולא העשירות מן האומנות אלא הכל לפי זכותו" - שמא יש לפרש שבהשתדלות לחוד אין כלום בלא הסיעתא דשמיא, וכמו שמצינו כן בראשונים (ולכאורה כן מפרשים בחז"ל) ושמא בחלק מהאחרונים גם כן ניתן לדחוק ולפרש כן (=כפי שדחקנו לפרש בחז"ל) אך נראה שאי אפשר לפרש כן בכולהו.

ולכאורה נראה שדברים אלו של האחרונים עומדים בסתירה לדברי הראשונים הנ"ל, וגם קשה להולמם עם הפסוק "ויד חרוצים תעשיר"³¹ אותו קבע רבנו בחיי בתחילת דבריו³².

ובדברי חז"ל המטים לכך אין הכרע, וכנ"ל.

ולדעת רשב"י ודעימיה נראה שאף על פי שההדרכה היא לנקוט גישה ניסית - על כל פנים מודים שיש שני מסלולים אפשריים, ובמסלול הטבעי ההשתדלות עושה עם הסיעתא דשמיא (ועיין לק' אות ה ברמב"ן כיוצא בזה).

וגם במסילת ישרים הנ"ל אין הכרע לגישה זו.

29 ונראה שכן כתב ר' אברהם בן הרמב"ם.

30 מצוה קלב.

31 משלי י ד.

32 וצוין גם כן בעיקרים ד ו.

ושמא ביסוד הגישות עומד החילוק שבין תורת חו"ל לתורת א"י - שבחו"ל אכן מהראוי להתרחק מהשתדלות, ובכלל בגלות קיים ריחוק מעולם המעשה, ואנו מצווים על בנין וישוב ארץ ישראל אך לא על בנין וישוב ארץ העמים, ואדרבה, עלינו להתרחק מכך³³. ובאורות³⁴ עומד הרב על האבחנה בין הקדושה שבגלות - הלוחמת בטבע, לבין "הקדושה שבטבע, שהיא קדושת א"י... שהוא יסוד תיקון העולם כולו וביסומו הגמור...".

ה - בטחון והליכה לרופאים - שיטת הרמב"ן והחולקים עליו

כבר צוין לעיל (ג) שבעל ה"עקדה" כלל בדבריו על ההשתדלות עניני רפואה. ונראה שלבעל העקדה יש להשתדל ברפואה יותר מאשר בעניני פרנסה, שהרי בריאותו - גופו ונפשו של האדם, תלויים בכך (עיין לעיל (ג) במשא ומתן שבשיטה (א).

ברמב"ן³⁵ בסוגית בטחון ורפואה מתבאר שקיימים שני מסלולים - הניסי והטבעי. וממדרגות הבטחון, "וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה - גם כי יקרה בהם עוון שיחלו - לא ידרשו ברופאים, רק בנביאים... (ו) אילו לא היה דרכם ברפואות - יחלה האדם כאשר יהיה עליו עונש חטאו ויתרפא ברצון ה', אבל הם נהגו ברפואות, וה' הניחם למקרי הטבעים".

ונתקשה הרמב"ן - הלא נתנה רשות לרופא לרפא? וחילק בין הרופא לבין החולה - "ולא אמרו שנתנה רשות לחולה להתרפא, אלא כיון שחלה החולה ובא להתרפאות, כי נהג ברפואות, והוא לא היה מעדת ה' שחלקם בחיים - אין לרופא לאסור עצמו מרפואתו (ואדרבה - מצוה לרפאו, והנמנע - הרי זה שופך דמים³⁶)... אבל ברצות ה' דרכי איש - אין לו עסק ברופאים". (יש להעיר כי שמירת דרכי הבריאות על פי דרך הטבע על מנת שלא יחלה מחויבת היא גם לדעת הרמב"ן ואולי אף טפי מהאחרים, גם עבודת המוסר, תיקון המדות וחשבון הנפש מחויבות הן להרמב"ן ביתר שאת).

ונראה שלדעת הרמב"ן הדברים הפוכים - שגם אם בעניני פרנסה יסבור הרמב"ן

33 עיין חתם סופר יו"ד קלח, הובאו דבריו בפתחי תשובה יו"ד קעט ד.

34 עמ' עז.

35 על התורה ויקרא כו יא.

36 עיין רמב"ן בתורת האדם סוף "ענין הסכנה" ובטור וש"ע יו"ד שלו א.

שההשתדלות ראויה וכשיטה א, עם כל זה, ברפואה, לאיך גיסא - יש פחיתות בהשתדלות. ואכן כבר הקשו על הרמב"ן - למה תגרע רפואה ממזונות³⁷. וכבר השיב על זה בחזון איש³⁸ ש"רעבון אינו עונש, ואכילה היא עבודה לפניו יתברך כשולחנו של צדיק... אבל חולי הוא עונש, וראוי להתחזק בתשובה ובבקשת רחמים...". מציאות של רעבון - מוכרחת, והרי היא חלק מדרכי הטבע, מה שאין כן חולי שהוא חריגה מדרכי הטבע³⁹. ואמנם ניתן לומר שאף חולי משתלב במחזוריות הנהגת הטבע בעולם, אך דעת הרמב"ן הרי היא כנ"ל. ואמנם מתבאר בחזון איש שמדה זו מדרגת יחידי סגולה היא, השייכת ל"בני עליה כרשב"י וחבריו"⁴⁰. ומכל מקום החזון איש נטה לשיטת הרמב"ן, וכפי הידוע היתה לכך השפעה על הדרכותיו לרבים בעניני רפואה (כפי ששמעתי מפי הרב זלמן קורן, וכמו שכתוב בקובץ "מוריה"⁴¹ בהבהרת הדרכת הרב מישקובסקי אודות אשת אברך שחלתה בהריונה במחלה שיש בה סכון משמעותי למום חמור של העובר. האברך שאל שניים מגדולי הדור שלא הסכימו בשום אופן להתיר הפלה, אך התירו לו לשאול אחר, ומשאל גדול שלישי התיר לבצע הפלה. משנשאל הרב מישקובסקי כיצד ינהג עתה, השיב שאחר תשובות שני הגדולים "יותר אין הוא מחויב", שכן יצא בכך חובת ההשתדלות. יעוין עוד בקובץ "בית הלל" קובץ ח בהדרכות הגר"ח קניבסקי כיוצא בזה). אין כוונתנו בכל הנ"ל לקבוע שכך יש לפסוק, וגם לא שכך בדוקא מומלץ לנהוג. יעוין בט"ז⁴² שתלה גם כן דברים אלה במדרגת האדם, וסיכם "ועל כן הוי האידנא חיוב בדבר ומצוה היא" (=הרפואה בדרך הטבע). ויותר מזה בברכי יוסף⁴³: ש"אין לסמוך על הנס וחייב החולה להתנהג בדרך העולם... וכמעט איסור יש בדבר... והחולה חייב לבקש ביותר מומחה, ואם לאו - חובל בעצמו". אין כוונתנו אלא לפרוס היריעה במקצת ולהוסיף צדדים המצטרפים לשיקול הדעת בסוגיין.

37 כן הקשה בעל העקדה, ועצם ההשואה כבר כתב הרמב"ם בפירושו המשניות פסחים ד ט.

38 אמונה ובטחון ה ה.

39 כך שמעתי מהרב זלמן קורן.

40 והשוה אבני נזר חושן משפט קצג [הובאו דבריו ב"בית יחזקאל" שערונית נקט כחזון איש, אך למעשה דעתו "שמפוט דברי הרמב"ן נראה שכל אדם שאינו עוסק ברפואות ובוטח בה' מקרי צדיק לענין זה".

41 גליון קיג-קיד עמ' קב.

42 יו"ד שלו א.

43 שם ב.

ו - חילוק בין הנהגת היחיד להנהגת הכלל בבטחון והשתדלות

יש להוסיף שנראה כי אף לנוקטים שיש לצמצם במדת ההשתדלות - כל האמור הוא ביחס להנהגת היחיד. אמנם בנוגע להנהגת הכלל - נראה שלכולי עלמא יש לנקוט מירב האמצעים. ומאידך גיסא נראה שאחר ההשתדלות - יש לסמוך על הנס מכח זכות הצבור וכלל ישראל⁴⁴. ולפי זה יש לומר שכל מה שכתבו רבנו בחיי ובעל ה"עקדה" בנוגע לצורך במירב ההשתדלות במלחמות, וכל מה שהביאו כראיה לכך - אכן בנקודה זו אין כלל מחלוקת.

ובענין התביעה המיוחדת לבטחון בה' בנוגע לכלל - כן מצינו באסא, שנתפס על כך שסמך על מלך ארם במשלוח השוחד ולא בטח בקב"ה⁴⁵, ואילו במלחמה כנגד המון רב של חיל הכושים - בטח בה' והצליח. וכן מצינו ביהושפט במלחמתו מול עמון, מואב וארם, ובחזקיהו בזמן המצור של סנחריב על ערי יהודה, סמוך ונראה לירושלים⁴⁶. בחלק מהמקורות יש לדחות שמא המדובר בהוראת שעה על פי נביא, אך נראה שאי אפשר לומר כן בכל המקומות הנ"ל. ועוד דאם כן, מה בא להשמיענו, דנבואה שלא נצרכה לדורות, לא נכתבה.

ופוק חזי בכל מלחמות ישראל שמעולם, וכבמלחמות החשמונאים - מעטים מול רבים, שבכולן סומכים על הנס, שכן בהנהגת עם ישראל הוא הטבע, אחר נקיטת מירב ההשתדלות.

בקהילות יעקב⁴⁷ דן בשיטת הרמב"ם באיסור להתירא מהאויב במלחמה - האם נובע הוא ממדת הבטחון בה' שיצילו, או שמא ענינו מסירות נפש - שאף על פי שמצוי הוא בסכנת חיים - אין זה מפחיד אותו ומוכן הוא למסור נפשו. ומתחילה צידד כאופן השני - שכן מי יודע מה יהיה במלחמה, וגם התורה עצמה אומרת "פן ימות במלחמה". ושוב ציין למשנה בסוטה⁴⁸: "הם באים בנצחון בשר ודם, ואתם באים בנצחון של מקום", ושבעצם הרי זה מונח בפשט הכתובים: "אל תיראו... כי ה' אלקיכם ההלך עמכם להלחם לכם להושיע אתכם", וכן משמעות דברי הרמב"ם בהלכות מלכים סוף פרק ז, שהנקודה היא בטחון בה'. וחזר ודחה

44 עיין שיחות הרב נבנצל "שמות" עמ' קנו בחילוק שבין הנהגת היחיד לבין הנהגת כלל ישראל, ובין זו שבחור"ל לזו שבא"י - "בה יש הרבה יותר מקום לישועה נגלית, כנגד הטבע...".

45 רש"י מלכים א יא לט וברד"ק שם וברלב"ג שם טו יז.

46 מלוקט מ"אור הרעיון" רח, ריח.

47 חלק א סימן לד. ועיין "לאור ההלכה", "המלחמה", סוף פרק ה.

48 מב. הובאה גם כן ברש"י דברים כ ד.

בשני אופנים, ולמסקנה חילק בין הכתובים - שהאיסור ענינו מסירות נפש, והמשך הכתוב: "כי ה' אלקיכם..." - ענינו הבטחה⁴⁹, ואינו טעם לאיסור. ולכאורה זהו דוחק בכתובים. ועיין עוד "כד הקמח"⁵⁰ המבאר את איסור המורא - שענינו מדת הבטחון, ואם כן, לרבנו בחיי על כל פנים, היסוד לכך הוא ענין הבטחון המיוחד בכל הנוגע לכלל ישראל. וגם רואים אנו שאין זה נוגע לכלל בלבד, אלא אף לכל אחד ואחד מהיוצאים למלחמה כחלק מהכלל.

49 וכפירוש הרמב"ן על התורה, אלא שהרמב"ן מפרש הכל כהבטחה, ולדעתו אין כאן איסור ואזהרה כלל.

50 "בטחון".